

ЖІНКА У СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

Анотація. У роботі проаналізовано соціальне становище жіноцтва в Україні у XVI–XVIII ст. Попри стереотипне уявлення щодо домінування патріархальних відносин у тогочасному суспільстві, історичний матеріал свідчить, що українські жінки займали активну позицію у суспільстві. На рівні з чоловіками вони могли брати участь у розвитку освіти, в культурному житті країни, впливали на політику, ставали на захист своєї батьківщини.

Ключові слова: жінка, суспільні відносини, козацька доба.

Abstract. The paper analyzes the social situation of women in Ukraine in the XVI–XVIII centuries. Despite the stereotypical notion of the dominance of patriarchal relations in the society of that time, historical material shows that Ukrainian women took an active position in society. On a par with men, they participate in the development of education, influence politics, defend their homeland, participate in the cultural life of the country.

Keywords: woman, social relations, Cossack era.

Українська жінка – особлива, і сучасна агресія росії проти України цьому доказ. Українська жінка незалежна, політично активна, безстрашна, здатна дати гідну відсіч ворогу на рівні з чоловіками, емоційна, чуттєва. Вона вільна від патріархальних установок та стереотипів. Українська жінка – це особливий соціальний тип із властивими їй психологічно-ментальними характеристиками. Він формувався тисячоліттями і був виплеканий особливістю українського історичного процесу. Одним із періодів в історії України, який вказує на активну позицію жіноцтва в суспільних відносинах, була козацька доба.

Становище жінки в родині у цей час знайшло відображення в історичних джерелах: «Подорожніх записках» французького картографа Гійома Левассера де Боплана [1], спогадах мандрівного архидиякона Павла Халебського [6]. В історіографії жіночу історію вказаного періоду досліджував О. Кривоший [3]. Означена тема була висвітлена в колективній праці «Жіночі студії в Україні: Жінка в історії сьогодні» [2]. Водночас означена проблема потребує більш комплексного дослідження з урахуванням новітнього науково-методологічного інструментарію, залученням міждисциплінарних підходів.

Мета дослідження полягає в аналізі значення жінки в системі суспільних відносин в часи козацької доби.

Правове становище жінок у XVI–XVIII ст. визначалося Литовськими статутами. Сім'я в Україні в цей час залишалася патріархальною. Головою сімейства був чоловік, якого жінка повинна слухати та бути вірною, виконуючи покладені на неї обов'язки. Жінка визнавалася як напівправна, адже вона постійно мала бути під наглядом опікуна. До одруження обов'язки опікуна покладалися на батьків, а після одруження – на чоловіка. Литовські статuti передбачали незалежність жінок в успадкуванні землі та забезпечували їхню майнову незалежність. Це мало неабияке значення, адже цим узаконювався їхній рівний правовий статус із чоловіками [2, с. 60].

За звичаєвим правом на жінок покладалася обов'язок виховання дітей, передача сімейних традицій майбутнім поколінням та ведення господарства. Таких жінок поважали та цінували, бо вони відповідали суспільній уяві ідеальної жінки.

ки. Життя людини традиційного суспільства було відкрито загалу. Громада знала про особисті стосунки мешканців та втручалася в них шляхом суспільного осуду, певних традицій та ритуалів. Наприклад, дівчина, яка завагітніла до шлюбу, підлягала привселюдній ганьбі, навіть фізичним покаранням. На рівні повсякденних колективних уявлень вона залишалася нечистою і потенційно небезпечною для оточення. Тому участь дівчини у найважливіших ритуалах сімейно-вікового циклу (весілля, хрестини тощо) була обмежена. Таку жінку зазвичай не брали за куму, за коровайницю чи у свахи, бо вважали, що невдала доля може передатись об'єктам ритуальної дії [4, с. 138].

Водночас іноземці, що подорожували Україною у досліджуваний період, наголошували на особливому соціальному становищі жінок. Французький військовий інженер Г. де Боплан, який перебував в Україні у 20-ті – 30-ті рр. XVII ст., відзначав сміливість жінок у справах створення сім'ї. Віддавна в Україні було заведено, що дівчина могла обрати собі чоловіка та створити «шлюб за коханням», що вважався ідеалом серед люду, але не завжди вдавалося це втілити в життя. До таких жінок ставилися шанобливо та з повагою. Відмовити дівчині вважалося ганьбою, унаслідок можна було отримати осуд тогочасного суспільства. Шлюб був досить важливим етапом у житті кожної дівчини [2, с. 76].

Павло Халебський, подорожуючи Гетьманщиною, писав: «Жінки гарно вбрані, зайняті своєю справою, ніхто нахабно не позирає на них» [6, с. 178].

Особливим було ставлення до українських жінок, які належали до шляхетського стану: їм надавалася свобода та правова незалежність, яка не поступалася громадським правам чоловіків. Відмінність у суспільному становищі жінки-шляхтички була лише в тому, що вона успадковувала четверту частину батьківського майна [2, с. 62].

Дружини та дочки української шляхти були досить освіченими. Свобода, яка була в українських жінок, зумовлена багато у чому західними традиціями та у дечому була збережена з часів України-Руси. Це відрізняло українських жінок [5, с. 202].

Із середини XVI ст. багато жінок проявляли свою активність та були членами братств, що вказує на їх освіченість. Відомою та впливовою релігійною діячкою кінця XVII – початку XVIII ст. була мати Івана Мазепи, Марія Мазепина, яка, прийнявши монаший сан, взяла собі ім'я Марія Магдалена. Вона була настоятелькою Києво-Печерського Вознесенського і Глухівського Успенського дівочих монастирів. До нашого часу збереглися документи київського Печерського дівочого монастиря, які були підписанні нею [5, с. 203].

Формою суспільної активності жіноцтва, у якій вони частково могли себе реалізувати, була меценатська діяльність. Займатися нею їм дозволяв правовий статус та матеріальні можливості, якщо майно дружини не зливалось з майном чоловіка та не викликало нарікань зі сторони чоловіка. Було поширеним два напрями меценатської діяльності: заснування православних церков, шкіл та монастирів при них та фондування нових православних шкіл. Прикладом підтвердження меценатської діяльності жінок є пом'яник Києво-Печерського монастиря, де згадано багато жінок, особливої уваги заслуговує Катерина Угорницька, яка залишила монастирю усі свої маєтки. Фундаторкою Пересопницького монасти-

ря, що на Волині, була княжна Олена Горностаєва. Вартій уваги вчинок Гальшки Гулевичівни, яка входила до засновниць Київського братства, Київського Бого-явленського монастиря. Її вчинок отримав схвальний відгук серед тогочасних діячів [2, с. 63]. Меценатська діяльність була поширеним дійством на користь православної церкви та шкіл, серед шляхти та магнатських родин [2, с. 64].

На відміну від інших країн Європи, українки були пов'язані з військом та військовими обов'язками, хоча Запорозька Січ була майже неприступною для жінок і їх поява там була забороненою. Особливість життя українок неподалік від татарських кордонів були обумовлені тим, що у будь-який момент можна було зіштовхнутися із загрозою та войовничим вторгненням чужинців. У таких умовах жінка переймала інтереси чоловічої частини родини, унаслідок чого формувалася войовнича вдача та особливе світосприйняття. У місцевості, де панує небезпека, жінки були змушені ставати на захист власного родинного вогнища та власних осель. Життя поблизу кордону формувало в жінках самостійність, витривалість, готовність захищати своє майно, дати відсіч ворогам. Доказом цього є козацькі думи та народні пісні цього періоду. Образ жінки зображено з особливою бережливістю та шаную, тодішня дійсність дає підстави сумніватися, що українським ідеалом жінки у XVI–XVIII ст. була не лише красива дівчина, а й соціально активна, яка була здатною визволяти бранців, давати відсіч ворогам, управляти господарством та оберігати сімейне вогнище [3, с. 2].

Жінки впливали і на політику Гетьманщини. Серед них остання дружина Богдана Хмельницького – Ганна Золотеренко, яка стала його порадицею наприкінці життя, прихильницею розвитку дипломатичних відносин. Дочка гетьмана – Олена Хмельницька, яка була жінкою Данила Виговського, після його смерті, дружиною Павла Тетері, мала великий вплив на свого брата гетьмана Юрія Хмельницького. Помітний вплив на політикум Гетьманщини мали також Любов Кочубей, Анастасія Скоропадська.

Загалом запорізьке козацтво шанувало та ставало на захист достоїнств та гідності українських жінок. Також був помітним образ ідеалізації жінки-матері. Одна з ознак шанування – поклоніння Богородиці, яку було заведено вважати за берегиню. На територіях усіх Січей церкви Покрови Пресвятої Богородиці визнавалися головною, а на Запоріжжі було свято Покрови. Козаки також носили хрестики з її зображенням та вірили, що це їм допоможе в протистояннях, значна частина зведених на Запорозжжі каплиць та церков були присвячені Богородиці [2, с. 69].

Отже, українські жінки у XVI–XVIII ст. мали в суспільстві майже такі права, як і чоловіки. Ставлення до жінок в Україні було досить шанобливим та відрізнялося від інших країн. Незалежно від соціального стану, жінки мали певні майнові права, що давало змогу реалізувати їх на своєму рівні та визначало їхній соціальний статус. Великої шани набув образ жінки-берегині, який був сферою впливу жінки, адже жінка займала важливу роль у сімейних справах. Проявити себе та самореалізуватися жіноцтво могло не лише в колі родини. Вони здобували освіту, впливали на політику, займалися церковною діяльністю, меценатством, ставали на захист своєї родини та батьківщини.

Джерела та література

1. Г. Л. де Боплан. Опис України / пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк. Київ: Наукова думка, 1990. 254 с.
2. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: монографія / за заг. ред. Л. О. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.
3. Кривошій О. П. Жінка в суспільному житті України за часів козаччини: іст. розвідки. Запоріжжя: Поліграф-Просвіта, 1998. 68 с.
4. Ткач О., Пятницькова І. В. Жіноча розпуста та зрада у суспільній уяві українців у XVIII–XIX ст. *Вісник СНТ ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. № 2. С. 137–141.
5. Таїрова-Яковлева Т. Г. До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. *Український історичний журнал*. 2008. № 3. С. 202–209.
6. Халєбський Павло. Україна – земля козаків: Подорожній щоденник / упоряд. М. О. Рябий; післям. В. О. Яворівського. Київ: Ярославів Вал, 2009. 293 с.

Барбелюк Олександр

Донецький національний університет імені Василя Стуса

МИХАЙЛИНА КОЦЮБИНСЬКА ПРО МОРАЛЬНИЙ ІМПЕРАТИВ І РАДЯНСЬКІ ВИКЛИКИ

Анотація. У статті розглядається діяльність Михайлини Коцюбинської, що була спрямована на збереження традицій українського народу, їх популяризацію в Україні. Охарактеризовано моральний імператив та радянські виклики, які постали перед спадкоємицею великого роду Коцюбинських.

Ключові слова: Коцюбинська, радянський, опозиція, література, шістдесятники.

Abstract. The article considers the activity of Mykhailyna Kotsyubynska, which was aimed at preserving the traditions of the Ukrainian people, their popularization in Ukraine. The moral imperative and Soviet challenges facing the heiress of the great Kotsyubynsky family are described.

Keywords: Kotsyubynska, Soviet, opposition, literature, sixties.

Михайлина Коцюбинська увійшла до літературних «противників» ще в 1950-х рр., а особливо на початку 1960-х рр., що тоді називалося опозицією. Справа в тому, що в цій сфері мало хто з тогочасних українських інтелектуалів кидав виклик тоталітарному режиму. Спочатку Михайлина Хомівна робила це в літературознавстві, де працювала у відділі рукописів Академії літератури імені Шевченка. А восени 1965 р. під час заходу на прем'єрі «Забutih предків» вона виступила проти всього того негативу, що накопичився тоді в радянському суспільстві. Її виключили з партії та звільнили, але вона продовжувала свою громадську діяльність, не залишаючи літератури [1, с. 32].

Можна стверджувати, що присутність поета Василя Стуса в Україні сьогодні пов'язана, серед іншого, із зусиллями Михайлини Коцюбинської: як коментатора, як видавця, як судді Свідка, зрештою, людини, яка дуже захоплювалася видатними поетами.

Вона заплатила за це ціну, й доволі жорстоку. Її твори не друкувалися майже 20 років. Але як тільки атмосфера в Україні трохи змінилася, вона кинулася в роботу, як молода аспірантка українознавства. М. Коцюбинська багато зробила на ниві літературознавства: присвятила роботи спадщині Стуса, Чорновола.